

Bezdzielnosc Gryfitow jako problem komunikacji kryzysowej

Joanna A. Koscielna

badaczka niezalezna

joanna.koscielna@o2.pl

ORCID: 0000-0001-6738-0712

STRESZCZENIE

Cel i tezy: rekonstrukcja reakcji na zagrozenie wymarcia dynastii Gryfitow przez pryzmat drukow funeralnych. Proba uchwycenia sposobow komunikacji i oceny jej skutecznosci. **Koncepcja i metody badan:** analiza kryzysu wizerunkowego dynastii na podstawie kazan i oracji funeralnych oraz literatury dotyczacej komunikacji kryzysowej. **Wnioski:** zamkniete w 1637 r. historia Ksiestwa Pomorskiego dowodzi, jak bardzo panstwo wczesnonowozytne bylo zalezne od biologii i jak waznym problemem byla plodnosc dynastow. Brak potomstwa oznaczal wysokie ryzyko wystapienia kryzysu politycznego, w przypadku Pomorza zakonczonego rozbiorem jego terytorium i utrata samodzielnego bytu politycznego (1648). Gryfici oraz ich doradcy prowadzili rzetelną politykę informowania społeczeństwa pomorskiego o zagrożeniu wymarciem rodu. Podejmowali działania mające zminimalizować wywoływane przez ten fakt emocje społeczne, polegające na mobilizowaniu poddanych wokół wartości wspólnych (historia, luteranizm), a także na przypisywaniu im współodpowiedzialności za kryzys bezdzietności książąt poprzez narzucenie interpretacji, że jest ona karą Boga za ich grzechy. Tworzyli komunikaty oparte na stałych schematach, ramach interpretacyjnych (*framing*), przykładach biblijnych, metaforach, figurach retorycznych. Strategie komunikacyjne służyły ochronie i ratowaniu wizerunku dynastii, a poprzez akcentowanie jej dorobku (prawo, Uniwersytet w Greifswaldzie, szczecińskie Pedagogium, wprowadzenie luteranizmu jako „prawdziwej wiary”, opieka nad Kościołem) – także w oczach przyszłych pokoleń. **Wartość poznawcza:** artykuł jest próbą spojrzenia na bezdzietność Gryfitów jako na sytuację kryzysową. Przeanalizowano w nim sposoby komunikowania i ratowania wizerunku dynastii.

SŁOWA KLUCZOWE

komunikacja kryzysowa, kryzys, Ksiestwo Pomorskie, Gryfici, bezdzietność

W pierwszych dziesięcioleciach XVII w. nie było na Pomorzu tematu budzącego silniejsze emocje niż brak potomstwa w małżeństwach książęcych, czego przewidywanym skutkiem mogło być – i rzeczywiście było – przejście Księstwa przez Brandenburgię na podstawie traktatu podpisanego w Grimnitz (1529) i jego późniejszych aktualizacji. Bezdzielnosc Gryfitów była *par excellence* sytuacją kryzysową, a skala wynikających z niej zagrożeń przerastała wszystkie najczęściej analizowane współczesne kryzysy przedsiębiorstw i instytucji.

Prezentowany tekst jest próbą spojrzenia na bezpotomność Gryfitów jako zagadnienie z zakresu komunikacji kryzysowej, przez pryzmat jej reguł i mechanizmów (Benoit, 1997, pp. 177–186; Cianciara, 2010, s. 2–3; Gędek, 2018, s. 120–123; Ubl, 2011, s. 323–363). Jeśli bowiem dynastię (Książęcy Ród, Dom Pomorski, *Familia Ducum Pomeraniae*, *Familia Gryphoniae*, *Fürstliche Haus Stettin Pommern*), z jej strukturą, rolą społeczną, kapitałem kulturowym i reputacją, potraktujemy jako instytucję („firmę” – *The Firm*, *The Institution* – jak określają sami siebie i są określani członkowie dynastii Windsor-Mountbatten, *Royal Family*), okaże się, że narzędzia tworzone przez współczesnych badaczy zajmujących się komunikacją i kryzysami organizacji są przydatne do retrospektywnej analizy komunikacji kryzysowej dworu pomorskiego.

Artykuł ma charakter rekonesansu, a zaprezentowany w nim obraz jest tylko fragmentem reakcji na pomorski kryzys dynastyczny, który jako samodzielne zagadnienie nie był dotąd badany i opisywany. Ramy czasowe wyznacza śmierć księcia Jerzego II/III (1617), zamyka zaś zgon Bogusława XIV (1637). W tekście znajdują się również odwołania do czasów poprzednich pokoleń Gryfitów, ponieważ także one mierzyły się z problemem braku potomstwa. Materiał źródłowy stanowią kazania pogrzebowe (*Leichenpredigten*) wygłaszane w trakcie obsekwiiów przez superintendentów i kaznodziejów dworskich, łacińskie oracje recytowane pierwszego dnia po pogrzebie, a także kazania żałobne (*Klagpredigten*) autorstwa pomorskich intelektualistów związanych z dworem. Wszystkie te teksty prezentują oficjalne stanowisko dworu (kazania pogrzebowe) lub bliskie oficjalnemu (humanistyczne oracje funeralne, kazania żałobne), mówią więc o tym, jak dynastia komunikowała kryzys.

Podstawy metodologiczne

Dla podjętego tematu szczególnie ważne okazały się prace Williama Benoita, twórcy teorii odbudowy wizerunku (*Image Restoration Theory*, IRT) (Benoit, 1997, pp. 177–186), oraz W. Timothy’ego Coombsa, autora teorii sytuacyjnej komunikacji kryzysowej (*Situational Crisis Communication Theory*, SCCT) (Coombs, 2007, pp. 163–176; 2014, pp. 1–12), a także publikacje polskich medioznawców i teoretyków komunikacji (Kaczmarek-Śliwińska, 2015, 2019; Tworzydło, 2017, 2019; Wojcik, 2021, 2022).

Ujęcie problemu bezdzielnosci w perspektywie komunikacji sprawia, że na plan pierwszy wysuwają się pytania o to, kto mówi o bezdzielnosci i o ryzykach z nią powiązanych, w jaki sposób, kiedy i jakimi kanałami to czyni, dlaczego komunikatu nie wysyła sam książę (dlaczego milczy), jakie treści zawiera komunikat będący *de facto* „alarmem dynastycznym”, jaka była jego skuteczność informacyjna. Przedstawione zagadnienia inspirowane są pytaniami sformułowanymi w 2018 r. przez Ellen Widder i Christiana Heinemeyera (Widder & Heinemeyer, 2018, s. 7). Kluczowe dla tematu pojęcie kryzysu definiowane jest zgodnie z ujęciem W. Timothy’ego Coombsa (2007): „Kryzys to nagle i nieoczekiwane zdarzenie, które grozi zakłóceniem działalności organizacji i stwarza zagrożenie tak finansowe, jak i reputacyjne. [...] Kryzysy grożą zniszczeniem reputacji, ponieważ kryzys daje ludziom powody, aby źle myśleć o organizacji” (p. 163). Choć *casus* pomorski trudno nazwać „nagłym” w potocznym rozumieniu, był takim w perspektywie sformułowanej przez Fernanda Braudela koncepcji długiego trwania (*longue durée*) (Braudel, 1971, s. 46–89), był także „nieoczekiwany”, „wstrząsnał podstawami” (pań-

stwa), „zagroził reputacji”, „dał powód do myślenia źle” o dynastii. Kryzys był punktem kulminacyjnym trwającej przez pewien czas sytuacji kryzysowej (Kaczmarek-Śliwińska, 2015, s. 54; 2019, s. 321–322).

Rozumienie drugiego z osiowych terminów – wizerunek/reputacja – oparte jest na uwagach Krystyny Wojcik (2021, s. 1063–1071; 2022). W postrzeganiu świata wizerunek/reputacja pełni funkcje: orientacyjną, porządkującą, upraszczającą oraz ograniczenia/minimalizacji ryzyka (Wojcik, 2021, s. 1067–168). Wojcik (2021) zauważa, że

„Jako schematyczna forma interpretowania rzeczywistości wizerunek (podobnie jak stereotypy) upraszcza orientację w otaczającym jednostkę świecie. Zastępuje specjalną wiedzę, jest jej namiastką, wiedzę, która jest potrzebna, by zaspokoić dążenie człowieka do osiągnięcia przejrzystości i rozumienia świata, opanowania jego kompleksowości. Wizerunek i reputację można potraktować jako uproszczoną formę komunikowania, pozwalającą zorientować się w otoczeniu. Jest formą i treścią przekazu (*the medium is the message*)” (s. 1067).

Pojęcie kryzysu wizerunku ujmowane jest w niniejszym artykule jako „specyficzne i nieoczekiwane wydarzenie (lub szereg zdarzeń), które powoduje wysoki poziom niepewności i zagraża lub jest postrzegane jako zagrożenie dla realizacji kluczowych celów organizacji [...], a ponadto szkodzi wizerunkowi podmiotu gospodarczego” (Tworzydło, 2019, s. 2). Problematykę reagowania w sytuacji kryzysu wizerunkowego oparto na modelu IRT (Benoit, 1997, pp. 177–186; Benoit & Brinson, 1999, pp. 145–156; Tworzydło, 2019, s. 3–4).

Etapy sytuacji kryzysowej w Księstwie Pomorskim – rys historyczny

Już w II połowie XV w. ród władców Pomorza znalazł się na granicy wymarcia. Przed zagładą uratowała go Anna Jagiellonka, rodząc Bogusławowi X (1454–1523) ośmioro dzieci. W XVI w. niewątpliwie najtrudniejsze i pełne niepewności były lata trzydzieste. Barnim Stary (1501–1573) miał tylko córki, jego bratanek, Filip I (1515–1560), długo nie mógł doczekać się dzieci. Pierwszy syn przyszedł na świat w 1540 r., w kolejnych latach urodziło się jeszcze sześciu, z których pięciu dożyło dorosłości. Z nich jednak potomstwo mieli tylko dwaj: Bogusław XIII (1544–1606) i Ernest Ludwik (1545–1492). W następnym pokoleniu dynastia wygasła: z pięciu synów Bogusława XIII (1544–1606), którzy osiągnęli wiek męski, żaden nie zostawił potomstwa, dzieci nie miał także jedyny syn Ernesta Ludwika, Filip Juliusz (1584–1625).

Choć lęk przed wymarciem rodu panującego zatruwał umysły Pomorzan przez całą epokę wczesnonowozyną, w tekstach pisanych w związku z pogrzebami bezdzietnych synów Filipa I – Jana Fryderyka (zm. 1600), Barnima Młodszego (zm. 1603) i Kazimierza VIII (zm. 1605) – nie widać jeszcze napięcia czy zaniepokojenia. Dopiero niespodziewana śmierć w 1617 r. nieznanego księcia Jerzego III (1582–1617) kazała poddanym przyrzeć się bliżej i z troską domowi panującemu, w którym żadna z książęcych par, mimo sporego stażu małżeńskiego (Filip II i Zofia szluzwicko-holsztyńska – 10 lat, Franciszek I i Zofia saska – 7 lat, Filip Juliusz i Agnieszka brandenburska – 13 lat), nie miała potomstwa i w którym ostatnie dziecko przyszło na świat w 1590 r. Niepokój wzbudzały też częste zgony Gryfitów. Między rokiem 1600 a 1617 zmarło ich pięciu; w następnych latach odchodzili kolejno: Filip II (1618), Franciszek I (1620), Ulryk I (1622), Filip Juliusz (1625), Bogusław XIV (1637).

Autorzy komunikatów kryzysowych

Dynastia, mierząc się z bezdzietnością, musiała sprostać wyzwaniom z zakresu komunikacji, bo choć problemu w żaden sposób nie można było ukryć i na pewno był powszechnie komentowany, konieczne było oficjalne powiadomienie poddanych o zagrożeniu wymarciem rodu. Z powodów

politycznych, ceremonialno-etykietalnych (władca nie przemawia sam) i wizerunkowych nie mógł tego uczynić książę. Ranga problemu – na szali leżała nie tylko reputacja dynastii i zaufanie Pomorzan, ale przede wszystkim przyszłość samego państwa – wymagała pełnej mobilizacji, przyjęcia spójnych strategii i zasad dotyczących treści komunikatów przekazywanych przez ówczesne *mass media*, do których należały wystąpienia kaznodziejów dworskich (*Hofpredigern*) będących urzędnikami książęcymi (państwowymi). Dziś ten typ aktywności najwyższych władz Księstwa nazwany byłby „zarządzaniem ryzykiem”, a one same zespołem kierowniczym i decyzyjnym (*C-suite*, *C-level*). Ich skład (książe i radcy) budził zaufanie także dlatego, że był „głosem z wewnątrz”. Grupa ta odpowiadała za politykę informacyjną dworu i – posługując się sformułowaniami Coombsa – ustalała „strategie reagowania kryzysowego w celu ochrony reputacji przed niszczącymi skutkami kryzysu”, czyli realizowała zadania właściwe dla „zarządzających kryzysem” (*crisis managers*) (Coombs, 2007, p. 163) oraz dla sfery *public relations*.

Treści wystąpień kaznodziejów dworskich w „sprawach wrażliwych” były współtworzone przez rodzinę książęcą. Życiorysy zmarłych dynastów pisali najwyżsi urzędnicy państwowi, najczęściej kanclerze. Tak było już przypadku *curriculum vitae* Filipa I, którego autorem był długoletni kanclerz wołoski, Valentin Eickstedt. Julius Bohlen von Bohlendorf zauważył, że w biografii księcia Jerzego II/III i księżnej Anny szlezwicko-holsztyńskiej, wdowy po Bogusławie XIII, ingerował osobiście Filip II, który przesłał Martinowi Chemnitzowi swoje notatki. Kanclerz korespondował z księciem w sprawie ostatecznej treści i dopiero po jego aprobacie zlecił druk. Chemnitz był także autorem personaliów Bogusława XIII, w którego służbie pozostawał przez wiele lat. Redaktorem życiorysu Franciszka I był kanclerz Matthias von Carnitz, współpracujący z Paulem von Damitzem, wieloletnim kanclerzem Księstwa Biskupiego, oraz Valentinem Jurgą Wintherem. Po zredagowaniu Carnitz przesłał biogram do akceptacji Bogusławowi XIV. Życiorys Ulryka I napisał kanclerz Andreas Bulgrin i – tak jak w innych przypadkach – dopiero po zgodzie księcia oddał tekst do drukarni (Bohlen, s. VI–VII). W taki więc sposób temat najważniejszy z politycznego punktu widzenia i jednocześnie najbardziej drażliwy wchodził do szerokiego obiegu informacyjnego nie tylko jako sensacja, „gorący temat” (*Bombshell*), ale – dzięki dominującej i uprzywilejowanej pozycji nadawcy – jako komunikat opleciony subtelną siatką interpretacji i manipulacji.

Bezpośrednimi odbiorcami kazań byli żałobnicy zgromadzeni w kościele zamkowym w dniu pogrzebu: rodzina książęca, delegacje obcych dworów, urzędnicy, dworzanie, elita intelektualna i urzędnicza miasta. Krąg odbiorców rozszerzał się, ponieważ kazania, jak i mowy były po wydrukowaniu rozpowszechniane w kraju, a także wysyłane na inne dwory, jako swoista pamiątka funeralna i druk propagandowy. W ten sposób rozwiązano problem dystrybucji informacji i – w pewnym zakresie – interakcji, bowiem treści kazań były wskazówką dla pastorałów, co i jak mają mówić wiernym o zmarłych książętach. Dostrzec w tych zabiegach można użycie mechanizmów wywierania wpływu na odbiorcę, takich jak: *agenda setting* (ustanawianie porządku), czyli „sufflowanie” odbiorcy, o czym ma myśleć, *framing* (ramowanie), czyli podpowiadanie, jak ma o tym myśleć, oraz *priming* („torowanie”) – sugerowanie sposobu postrzegania i oceniania problemu (Maćkiewicz, 2020, s. 620).

Strategie informacyjne dworu pomorskiego

Informację o bezdzietności władcy umieszczano w biografii, czyli w ostatniej części kazania głoszonego w dzień pogrzebu, choć aluzje do braku potomków mogły pojawiać się zarówno w kazaniach wcześniej wygłaszanych, jak i w innych miejscach egzorty pogrzebowej. Podstawowym kontekstem przekazu była zawsze informacja o małżonce zmarłego, dacie ślubu, rodzie, z którego pochodziła, stażu małżeńskim. Treść komunikatu była brutalnie bezpośrednia: w mał-

żeństwie władcy nie urodziły się dzieci. Autorzy kazań i oracji, nie mogąc zaprzeczyć faktom, skupiali się na podkreśleniu, że nic na świecie nie dzieje się bez woli Boga. W modelu *Image Restoration Theory* Benoit takie stwierdzenie odpowiadałoby strategii zaprzeczania (*denial*), której istotnym elementem jest wskazanie „prawdziwego winnego” (*real culprit*), unikanie odpowiedzialności (*evading responsibility*), a także podjęcie próby zdjęcia odpowiedzialności z książąt, z jednej strony przez wskazanie na brak kontroli nad sytuacją, z drugiej – przez podkreślenie, że książę, jako pobożny władca kierujący się dobrymi intencjami, ze swej strony uczynił, co mógł, aby zyskać łaskę Wszechmogącego: był pobożny, dbał o Kościół, o poddanych, w swym życiu kierował się wskazówkami Biblii, którą codziennie czytał, podobnie jak inne pobożne księgi i teksty Lutera, dbał o prawdziwą wiarę (luteranizm), zwalczał wszelkie odstępstwa, w tym szczególnie, co zawsze podkreślano, kalwinizm.

W bezpotomości par książęcych wszyscy kaznodzieje i oratorzy widzieli „ciężki krzyż domowy” znoszony z pokorą. W kazaniu wygłoszonym na pogrzebie Jana Fryderyka superintendent Jacob Faber akcentował małżeńską miłość i wierność (*liebe und trawe*) księcia i jego żony Erdmuty oraz to, że jedno drugiemu służyło „radą, pocieszeniem i czynem” (*mit raht, trost und that*); a że w życiu „nic bez krzyża i przeciwności obejść nie może się”, także „małżeństwo nie może obyć się bez krzyża, jednak serdeczna miłość wszystko przewycięży” (Faber, 1600, s. B iij-v, także s. K; por. też Rubenovius, 1624, s. aiii-v). W tym samym duchu Daniel Cramer mówił o „krzyżu małżeńskim” (*crux conjugii*) pary żyjącej „w prawdziwej miłości, zgodzie i szacunku” (*in vera charitas, concordia, reverentia*), która zrozumiała, „iż z ojcowskiego zamysłu Boga powinna pozostać bezdzietna” (Cramer, 1600, s. Q). Koncept ten, a nawet sformułowania i frazy, powtórzył Faber, opisując bezdzietność Barnima Młodszeo i Anny Marii (Faber, 1603, s. Lij-v-Liij). Paul Friedeborn, cytując Cramera prawie w słowo, dokonał jednak istotnej zmiany akcentów, gdy napisał, że książę „ze swoją małżonką żył w wielkiej miłości i jedności, jej ciężki domowy krzyż bezpłodności niósł z wielką wyrozumiałością i przyrzeczonej wierności małżeńskiej prawdziwie dotrzymywał” (Friedeborn, 1613, s. 17). Tak więc w opinii sekretarza miasta Szczecina to kobieta niesie krzyż, mężczyzna ją w tym (tylko) wspiera. Podobnie ujął tę kwestię Johannes Butovius, mówiąc o Barnimie: „i chociaż w trwającym małżeństwie Jego Książęca Łaskawość nie został obdarzony własnymi potomkami, na wszelkie sposoby okazywał swej ukochanej małżonce zrozumienie i nie można było zauważyć najmniejszego zniecierpliwienia” (Butovius, 1619, s. N-v). Superintendent Barthold Krakewitz (1582–1642) przekonywał słuchaczy, że Filip II aż do śmierci żył w małżeństwie, które, choć bezdzietne, przepelnione było prawdziwą miłością, zrozumieniem we wszystkich sprawach i w którym oboje małżonkowie „nieśli krzyż zesłany przez Boga z chrześcijańską cierpliwością, ze zjednoczonymi sercami i dzięki modlitwie przewyciężyli wszystko” (Krakewitz, 1618, s. 38; także Reutz, 1618, s. Cij-v).

Kaznodzieje próbowali strategii wzmocnienia (*bolstering*) poprzez ukazanie wyjątkowo pozytywnego obrazu zmarłego, przypominali o jego chwalebnych czynach, a komplementując cnoty, konstruowali obraz mężczyzny wolnego od jakiegokolwiek „skazy”. Obronie reputacji zmarłego służyły opisy wyglądu – *structura corporis et membrorum* – podkreślające atrakcyjność, wytrzymałość i sprawność fizyczną (por. Benoit & Brinson, 1999, pp. 145–156). W ramach działań naprawczych (*corrective action*) duchowni, niejako w imieniu rodu panującego, zapowiadali, że z Bożą pomocą problem zostanie rozwiązany.

We wszystkich omawianych tekstach pojawia się przekaz skonstruowany wokół toposu winy i kary: władcy umierają bezdzietnie nie tylko z powodu niezbadanych wyroków Nieba, ale także ze względu na grzechy poddanych, wśród których wymienia się: brak wiary, zapomnienie o Bogu, złorzeczenie i przeklinanie, samowolę, nieposłuszeństwo wobec zwierzchności, zdrady małżeńskie, pogoń za luksusem, ekstrawagancję w ubiorze, rozwiązałe i pełne niegodziwości

życie (Cramer, 1620, s. Aiii-r; Grantzin, 1605, s. B-v). To za ich przewiny Bóg wymierza karę: „spada korona z głów naszych”, umiera książę, niekiedy bezpotomnie.

Taki kierunek myślenia o śmierci władcy nadał już Jacob Runge (kazanie na pogrzebie Filipa I, 1560), choć możliwe, że i on skorzystał z wcześniejszego wzorca. Superintendent mówił, że wraz ze śmiercią władcy poddani „w tych niebezpiecznych czasach” tracą „dobrego i pełnego cnót księcia i ojca kraju”, dodając: „jesteśmy pogrążeni w żałobie, ale równocześnie jesteśmy winni rozpoznania daru Bożego [w domyśle: jakim było panowanie Filipa] i wysławiania go z wdzięcznością” (Runge, 1560, s. Biii-v). Przekonywał, że przez ten zgon Bóg wezwał cały kraj przed swój sąd za „nasze wszystkie grzechy i złą wolę”, „że przez tę różgę ostrzega nas przed swoim gniewem i przyszłą karą i wzywa do nawrócenia” (Runge, 1560, s. Biii-v). Wszzechmogący karze za grzechy poddanych, toteż „Dla przestępstwa krainy często się odmieniają książęta” (*propter peccata populi mutantur Principatus*) (Księga Przysłów, 28:3). Tak ukarał Izrael, zabierając przedwcześnie Ezechiasza i Jozjasza. Ich historie uczą, że śmierć pobożnych władców w najlepszym okresie ich życia nie jest przypadkiem, ale skutkiem gniewu Bożego, który uderza w ziemię i ludzi (Runge, 1560, s. Cii-v). Kaznodzieja wzywał do naprawy życia, zaś w ostatnich słowach do wspierania „naszej pogrążonej w żałobie pobożnej matki ojczyzny [*Landesmutter*] i młodych książąt [*jungen Herrschaft*]”, by w ten sposób złagodzić ich krzyż oraz prosić Boga o łaskę (Runge, 1560, s. Cij-v). Motyw spadającej korony (diademu) wykorzystał Runge w kazaniu na pogrzebie tak Filipa I (zm. 1560), jak i jego syna, Ernesta Ludwika (zm. 1592), gdy mówił, że „utraciliśmy naszego chrześcijańskiego, dobrego ojca Kościoła [*Kirchen Vater*], naszego pobożnego ojca ojczyzny [*Lands Vater*], ojca [gospodarza] naszych wszystkich domów [*Haus Vater*], naszego obrońcę [*unser Bischirmer*], naszego opiekuna [*unser Pfleger*], naszą głowę [*unser Haupt*]. Straciliśmy koronę naszej głowy” (Runge, 1592, s. Biii-v). W podobnych słowach myśl tę wykładali kaznodzieje i oratorzy na pogrzebach wszystkich potomków Filipa I (m.in. Riccius, 1603; Grantzin, 1605, s. B-v; Cradelius, 1618, s. Aiii-Aiii-v). Pastorzy nakłaniali wiernych do pokuty i zanoszenia prośb o „odwrócenie słusznego gniewu”, a interpretując bezpłodność jako karę Bożą za grzechy poddanych, wskazywali, że każdy, kto miałby pretensje do książąt, powinien właściwie oskarżyć samego siebie.

W stronę nadziei

Wielkim tematem kazań jest topos ufego czekania: Bóg doświadcza wybranych, wypróbuje wierność, zwleka ze spełnieniem obietnicy, aby na koniec wynagrodzić tego, który żarliwie modlił się i czekał, bo „dobrze jest czekać w milczeniu ratunku od Pana” (Lamentacje, 3.26), *im Creutz muss man hoffen* – „w krzyżu trzeba mieć nadzieję” (Scholastke, 1623, s. 24, Das Fünfte Predigt – piąte kazanie). Ten wątek, paradoksalnie, robił wrażenie uzasadnionego, bowiem w historii Pomorza takie cuda (pojawienie się potomstwa po długim okresie bezdzietności) już się zdarzały i były związane z postaciami kluczowymi dla dynastii, z Bogusławem X i jego wnukiem Filipem I. Przypomniawszy o nich w roku 1617 Daniel Cramer, gdy odsyłał słuchaczy do „historii ojczystej”, do czasów, gdy po śmierci Warcisława X jedynym żyjącym Gryfitą był jego bratanek Bogusław X (Cramer, 1617, s. V-v-V2). Bóg jednak sprzyjał dynastii – kontynuował teolog – więc „ożyło i zazieleniło się Drzewo Pomorskie” i gdy tylko zmarła pierwsza małżonka Bogusława, ożenił się on z Polką, Anną Jagiellonką, i „z niej po dzień dzisiejszy – dzięki Bogu – mamy i – dałby Bóg – długo mieć będziemy pięciu książąt” (Cramer, 1617, s. V-V-v) (orator miał na myśli synów Bogusława XIII i jego bratanka, Filipa Juliusza). A ponieważ żaden z wymienionych dynastów nie miał dzieci, mówca zwracał się do słuchaczy: „Czyż chce Bóg, abyśmy wierzyli w nadzieję wbrew nadziei? Więc bij się w piersi, krzycz i ugnij kolana, wnieś ręce i ufnym głosem wołaj do nieba: Pomóż, Panie, abyśmy nie zginęli” (Cramer, 1617, s. V-v). Całą

wiarę przełał kaznodzieja na najmłodszego i nieżonatego wówczas jeszcze Ulryka, w którego imieniu – *Ulricus* – dostrzegł anagram słowa *surculus* oznaczającego gałąź, sadzonkę, latorośl, pęd. Patrząc w przyszłość, kontynuował z ufnością, że gdy Ulryk pojmie już małżonkę, stanie się nową gałązką rodowego drzewa. Życzeniem tym obejmował także Filipa Juliusza, Filipa II, Bogusława i Franciszka, aby niczym gałązki żyli, rozwijali się, rozkwitali teraz i zawsze i na wieki (*vivant ut surculi, vigeant ut surculi, floeant, ut surculi & nunc & semper & omne in aevum*) (Cramer, 1617, s. V-v). To gorące pragnienie trwania wielkiego i sławnego rodu przewyższającego – jak mówił – w pobożności, sprawiedliwości i dobroci wszystkie inne dynastie, wypowiedziane w kontekście śmierci, stawało się żarliwym wezwaniem do życia. Także Andreas Scholastke na pogrzebie Ulryka (1623) wspominał z ambony, że był czas, gdy Bogusław X „sam jeden został na Pomorzu, [bo] z jego wyjątkiem wszyscy odeszli, [on] książęcy ród Gryfitów rozslawił i rozmnożył, tak że słusznie nazywany jest »*secundus conditor familiae suae Pomeraniae*«, drugim założycielem swojego pomorskiego rodu” (Scholastke, 1623, cyt. za: Bohlen, 1869, s. 365). Wniosek z tej frazy był jasny: choć zostało już tylko dwóch Gryfitów, Filip Juliusz i Bogusław XIV, ciągle jest przestrzeń na cud i Bożą interwencję.

Funkcję figury „nadziei wbrew nadziei” pełnił także przykład Filipa I i Marii saskiej, którzy na pamięć potomnych zasłużyli nie tylko jako rodzice wielu dzieci, ale też jako ci, których małżeństwo osobiście błogosławił Marcin Luter. Z tą parą łączy się drugi wielki providencyjny mit Pomorza – przeświadczenie o szczególnym miejscu Księstwa w Bożym planie i Jego wyjątkowej opiece nad rodem Gryfitów, oparte na emblematycznej scenie zaślubin w Torgau, gdy doktor *Martinus Lutherus*, zwracając się do księcia, wypowiedział – jak interpretowano – proroczą obietnicę: „Niech Bóg będzie z tobą i niech twoje potomstwo nie wygaśnie” (*Dominus Deus sit tecum et semen tuum non deficiat!*) (Wedel, 1882, s. 124). Początek małżeństwa Filipa i Marii saskiej przypomniał w 1600 r. rektor Pedagogium, Daniel Caesar. Nawiązując do „przepowiedni Lutra” (*vaticinium Lutheri*), mówił, że mimo wypowiedzianych wówczas życzeń przez pierwsze lata małżeństwo było bezdzietne, a przyszłość rodu niepewna. Zarówno księżęta, jak i poddani pogrążali się w smutku, Bóg jednak nie cofnął swej pomocy, a tylko odłożył łaskę na cztery lata, i że czekanie zakończyło się szczęściem (Caesar, 1600, s. C4-C5). Filip i Maria doczekali się potomstwa, tak jak Elkana i Anna, rodzice proroka Samuela. I kiedy dzieci zaczęły przychodzić na świat, wiedziano, że modlitwy Lutra zostały wysłuchane i że był to oczywisty dowód, iż Bóg, zachowując i cudownie pomnażając rodzinę książąt pomorskich, nigdy nie chciał, aby ziemie te podlegały innemu panu (Caesar, 1600, s. C5). Słowa Reformatora powtarzali wszyscy kaznodzieje; na stwierdzeniu *semen tuum non deficiat* („potomstwo twoje nie wygaśnie”) bardzo długo opierała się wiara w trwanie dynastii aż do skończenia świata (por. Krackewitz, 1625, s. Aij-v).

Funkcję *exemplum* pełniła także trzecia i ostatnia wielodzietna rodzina książęca – Bogusława XIII i Klary brunszwicko-lüneburskiej (1550–1598). W ich małżeństwie na świat przyszło jedenaścioro dzieci, a z nich dorosłość osiągnęły dwie córki i pięciu synów. To właśnie oni oraz Filip Juliusz, jedyny syn Ernesta Ludwika, byli ostatnim, bezpłodnym pokoleniem rodu.

Bogusław X i Anna Jagiellonka, Filip I i Maria saska, Bogusław XIII i Klara brunszwicko-lüneburska to małżeństwa nie tylko stawiane za wzór płodności, ale również przedstawiane jako prawdziwe dowody Bożej opieki nad Gryfitami i źródła nadziei ich potomków i poddanych. Przywoływanie tych postaci było także dyskretnym, ale czytelnym wskazaniem na aspekt polityczny (bez)dzietności, ponieważ każde z tych małżeństw przyczyniło się do oddalenia, choć faktycznie tylko odroczenia, sukcesji Hohenzollernów.

Z punktu widzenia teorii kryzysu w tym żarliwym poszukiwaniu nadziei widzieć można element uwzględniania zdarzeń nieprzewidywanych (*contingencies, contingency planning in crisis*

management), wskazanie, że choć zmarły władca dzieci nie miał, istnieją historyczne przesłanki, by oczekiwanie na potomstwo w małżeństwach książęcych (bo „póki oddycham, mam nadzieję”, *dum spiro, spero*) uznać za postawę uzasadnioną i racjonalną: „Książę nasz pełen cnót zmarł [...]. Książę nasz odszedł bez potomka, bez dziedzica; [ale] trwać będzie Pomorze, dopóki będą książęta pomorscy, będzie [istnieć] dopóki jest jeszcze w książętach pomorskich nadzieja!” (*Princeps noster in omni virtuti obiit [...]. Princeps noster sine prole, sine haerede abiit, hic vero quid remediū? Erit Pomerania, dum Principes erunt Pomeraniae, erit, dum adhuc spes est in Pomeraniae Principibus!*) (Trygophorus, 1625, s. I). Przytoczone przykłady dowodzą, że autorzy tekstów funeralnych – pisząc, że choć zmarły władca dzieci nie miał, nic jeszcze nie jest stracone, skoro żyją młode gałązki rodu – stosowali minimalizację (*minimization*), a przez transcendowanie (*transcendence*) umieszczali bezdzielnosc w szerokim kontekście historycznym i dynastycznej legendzie. Ratowaniu wizerunku (reputacji) dynastów służyła także obecna w kazaniach pochwała chrześcijańskiego małżeństwa, w którym „krzyż bezdzielnosci” nie dzieli, ale łączy małżonków. Taką strategię Benoit określa jako *bolstering*, eksponowanie pozytywnych cech strony znajdującej się w kryzysie.

Poza informacjami o bezpotomności książąt i próbach podtrzymania nadziei pojawiały się w kazaniach zabiegi konsolidowania społeczeństwa poprzez przypomnienie wspólnej historii i współdzielonych wartości, szczególnie luteranizmu, panującego na Pomorzu od 1534 r., wokół którego konstruowano pomorską tożsamość.

Bezdzielnosc Gryfitów jako kryzys wizerunkowy

Bezdzielnosc władców ze swej natury była „kryzysem wizerunku”, „kryzysem twarzy”, „reputacji” (por. Wojcik, 2021, s. 1062–1063; Wojcik, 2022), należało uważać, by go nie pogłębić. Włączenie do tekstów z założenia enkomicznych (pochwała zmarłego) istotnego defektu, jakim był brak potomstwa, powszechnie postrzeganego jako znak braku łaski Bożej, wymagało znalezienia miary między tym, co o księciu należało powiedzieć, czego unikać (na przykład deintymizacji jego życia), a tym, czego nie można było pominąć.

W kazaniach funeralnych ściśle zachowywano fundamenty porządku ról społecznych w obrazie księcia jako opoki dla swej małżonki. W tak konstruowanym wizerunku zawarta była czytelna sugestia, że nieplodność nie leży po stronie Gryfitów, ale ich żon, przedstawicielek rodów Hohenzollernów, Oldenburgów czy Welfów. Przyjęcie perspektywy *de facto* krzywdzącej księżnę wynikało z powodów kulturowych (głównym zadaniem żony księcia było przedłużenie rodu) oraz skrajnie androcentrycznego charakteru epoki, w której nawet władczynie zajmowały nieokreślone miejsce „między salą tronową a babiniec/dworem żeńskim” (*zwischen ThronSaal und FrauenZimmer*) (por. Schleinert & Schneikart, 2017), zaś narracyjnymi „kulminacjami” w ich biografiach było małżeństwo, rodzenie dzieci i – w finale – śmierć męża. Dla sposobu prezentacji wdów książęcych nie bez znaczenia był fakt, że autorami kazań i oracji byli mężczyźni działający na zlecenie mężczyzn, są więc one „męskim głosem” tworzącym obraz bezdzielnosci władczynie. W tej perspektywie omawiany tu problem jest przyczynkiem do kulturowej historii bezdzielnosci.

Wnioski

Tego kryzysu nie można było skutecznie ani załagodzić, ani tym bardziej przezwyciężyć. Władcy i ich otoczenie byli boleśnie świadomi, że stan, którego potencjalną konsekwencją była katastrofa państwa, nie może być objęty ani dostojną ciszą, ani niczym, co zwiększałoby niepokój społeczny. W kręgach władzy nie bagatelizowano problemu. „Maraton mobilizacyjny” dworu trwał przez cały okres lat 1617–1637. Z tekstów, na których oparto artykuł, przebija wysoka

świadomość powagi sytuacji, a także wyraziste przekonanie, że debata nad bezdzielnoscą rodu panującego należy do sfery publicznej i jako taka musi być prowadzona jako publiczny dialog. Teksty kazań stawały się więc częścią dyskursu politycznego, co z kolei implikowało wysoką odpowiedzialność za ich treści i wyjaśnia osobistą rolę książąt-następców w pisaniu biogramów zmarłych krewnych. Wysilek zespołu *chief-level* skupiał się także na przygotowaniu społeczeństwa na najbardziej niekorzystny rozwój sytuacji.

Zarówno zdefiniowanie ryzyka, jak i „zarządzanie ryzykiem”, wybór bezpośrednich nadawców komunikatów, kanałów informacyjnych, dobór treści były – z punktu widzenia teorii komunikacji – właściwe. Decyzje co do sposobu i tempa komunikowania zagrożenia podejmowano w warunkach nieprzewidywalności natury ludzkiej i oczekiwania zmiany sytuacji rodzinnej książąt – liczono na cud, na powtórzenie historii Bogusława X czy Filipa I.

Książę, kanclerz i radcy pracowali nad tworzeniem pozytywnego, budzącego dobre emocje obrazu dynastii jako potężnego drzewa, pod którego opiekuńczym cieniem przez pięćset lat rozkwitało życie Pomorzan (np. Grantzin, 1605, s. Bij-Bij-v). Uwypuklano więzi między książętami a poddanymi (państwo jako układ współzależności), podkreślano dług wdzięczności poddanych wobec Gryfitów przez wymienianie wszelkich łask, jakie w ciągu stuleci na nich spływały (nadawanie praw, wprowadzenie i utrwalenie luteranizmu, opieka nad Kościołem, troska o szkolnictwo, w tym o Uniwersytet w Greifswaldzie i Pedagogium Książęce w Szczecinie), starano się podtrzymywać optymizm, zachęcać do modłów o przedłużenie rodu. Równocześnie nie wahano się obarczyć poddanych, jak ludzi obrażających Boga grzechami, współwiną za brak potomstwa dynastów („wspólnota winnych”). Z uznaniem należy zauważyć, że nie stosowano impropagandy, celowego wprowadzanie w błąd.

Grupie zarządzającej udało się uniknąć błędów komunikacji kryzysowej, do których Marek Kochan (2019) zalicza: „1. Mijanie się z prawdą, 2. Brak odniesienia się do zarzutów, 3. Agresja w komunikacji kryzysowej, 4. Brak empatii, 5. Niespójność komunikatu, 6. Pójście pod prąd oczekiwaniom opinii publicznej, a więc lekceważenie zaniepokojenia odbiorców” (s. 8, 14). Podkreślić należy dużą rozważę *C-suite* w doborze treści komunikatów i konsekwentne opieranie się na trwałych strukturach kulturowych, takich jak kulturowy kapitał dynastii, tradycja, religia, prawo, wspólna historia, symbole, wartości, czyli na tym, co i dziś zapewne zaleciłoby specjaliści *public relations* (por. Wojcik, 2021; Tworzydło, 2017, s. 80–82). Komunikację kryzysową dworu pomorskiego uznać można za kompetentną. Wykorzystano dostępne sposoby, informowano o problemie systematycznie, czemu, niestety, sprzyjały częste pogrzeby Gryfitów, próbowano uspokajać społeczeństwo i podtrzymywać nadzieję, nawet jeśli miałyby być ona oparta na czekaniu na cud. Otwartym pozostaje pytanie, czy udało się narzucić odbiorcom tak skonstruowaną narrację.

Bibliografia

- Benoit, W. L. (1997). Image repair discourse and crisis communication. *Public Relations Review*, 23(2), 177–186. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(97\)90023-0](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(97)90023-0)
- Benoit, W. L., & Brinson, S. L. (1999). Queen Elizabeth's Image Repair Discourse: Insensitive Royal or Compassionate Queen? *Public Relations Review*, 2, 145–156. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(99\)80159-3](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(99)80159-3)
- Bohlen-Bohlendorf, J. (1869). Vorwort. In U. Behr-Negendank-Semlow & J. Bohlen-Bohlendorf (Hrsg.), *Die Personalien und Leichen-Processionen der Herzoge von Pommern und ihrer Angehörigen aus den Jahren 1560 bis 1663*. Halle: Verlag des Waisenhauses.
- Braudel, F. (1971). *Historia i trwanie*. Tłum. B. Geremek. Warszawa: Czytelnik.
- Butovius, J. (1619). *Zwo Christliche Ehren- vnd Trost predigten Bey der Fuerstlichen Leichbegaengniß Der ... Frawen Anna Marien Gebornen Marggraeffin ... zu Brandenburg etc. Des ... Hern Barnimi des Juengern Hertzogen zu Stettin Pommern ... Hinterlassenen Hochsehliggen Wittwen, Welche den 4 No-*

- vembr. dieses 1618 Jahrs ... in Christo Jesu selhig entschlaffen vnd den 17 Decembr. Zu Alten Stettin ... beygesetzt worden. Alten Stettin: Johan Dubern.
- Caesar, D. (1600). *Oratio Historica qua enumeratis praecipuis Pomeraniae Principum laudibus, Illustrissimo ... Dn. Iohanni Friderico, b. m. Duci Stettini, Pomeraniae ... subiectissimè parentat; et ... Dn. Barnimo XI, Duci Stettini, Pomeraniae ... Fratris Succesori ... omnia Fausta ... comprecatur M. Daniel Caesar Ossitiensis Misnus Rector illustris Paedagogij Stettinensis ...* Stettin: Martin Möller.
- Cianciara, D. (2010). Komunikowanie dotyczące ryzyka w sytuacjach kryzysowych. *Hygeia Public Health*, 45(1), 1–6.
- Coombs, W. T. (2007). Protecting organization reputations during a crisis: The development and application of situational crisis communication theory. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 162–176. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550049>
- Coombs, W. T. (2014). State of Crisis Communication: Evidence and the Bleeding Edge. *Research Journal of the Institute for Public Relations*, 1, 1–12.
- Cradelius, Ph. *Eine Klag-Predigt Vber den hochbetrübtten vnd vnverhofften aber doch feligen Todesfall des Weyland Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten vnd ... Herrn Philippi II, Hertzogen zu Stettin, Pommern ... hochlöblicher vnd Christmilder gedechtniss, Auss dem 5 Cap. der Klaglieder Jerem. ... Den 8 Februarij, wie Seine S.F.G. zuvor den 3 desselben selig vnd sanfft in Christo entschlaffen in S. Peters Kirchen zu Alten Stettin gehalten.* Alten Stettin: Rhete.
- Cramer, D. (1600). *Parentalia posthuma quibus ex illustrissimi Principis ac Domini Dn. Barnimi, Ducis Stetini Pomeraniae ... mandato Memoria Illustrissimi Principis ac Domini, Dn. Johannis Friderici, Ducis Stetini Pomeraniae ... in Templo Arcis Stetini celebrata est, Proximo ab Humatione Die, qui erat XVII Kalend. April. A Daniele Cramero ...* Stetini: Rhete.
- Cramer, D. (1617). *Oratio ultimis honoribus Illustrissimi ac Optimi Principis Georgii III, Ducis Stetini Pomeraniae ... B.M. Postridie Funerationis in templo Arcis publice habita ...* [Stetini]: Typis Duberianis.
- Cramer, D. (1620). *Kurtze Beschreibung Des Walfisches, Welcher den 12. Maij, des 1620. Jahres, in Pommern Todt angestrandet ist: Sampt etlichen andern Gleichmessigen denckwürdigen Historien.* Alten Stettin: Kelner.
- Faber, J. (1600). *Leichenpredigten gehalten bey der Fürstlichen Leiche unnd Begrebnus des Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn Johans Friedrichen Hertzogen zu Stettin Pommern, der Cassuben und Wenden, Fürsten zu Rügen, Graffen zu Gützkow, der Lande Lawenburg und Bütow Herr ...* Alten Stettin: Rhete.
- Faber, J. (1603). *Leichpredigten Gehalten bey der Fürstlichen Leiche und Begrebnus des weiland ... Hochgebornen Fürsten ... Barnimbs des Eilfften, Hertzogen zu Stettin Pommern ...* Alten Stettin: Rhete.
- Friedeborn, P. (1613). *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern ...* Alten Stettin: Rhete.
- Gędek, S. (2018). Definiowanie ryzyka. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 513, 119–130. <https://doi.org/10.15611/pn.2018.513.11>
- Grantzin, A. (1605). *Leichpredigten Gehalten bey der Fürstlichen Leiche und Begrebnus Des Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten unnd Herrn Herrn Casimiri, Hertzogen zu Stettin Pommern der Cassuben und Wenden Fürsten zu Rügen Graffen zu Gützkow der Lande Lawenburg und Bütow Herr etc.durch Andream Grantzin Pastorem Rügenwaldensem und Fürstlichem Hoffprediger.* Alten Stettin: Rhete.
- Kaczmarek-Śliwińska, M. (2015). *Public relations organizacji w zarządzaniu sytuacjami kryzysowymi organizacji. Sztuka komunikowania się.* Warszawa: Difin.
- Kaczmarek-Śliwińska, M. (2019). Specyfika zarządzania sytuacją kryzysową w przestrzeni mediów społecznościowych w perspektywie typologii Situational Crisis Communication Theory W.T. Coombsa. *Studia Medioznawcze*, 4, 318–331. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2019.4.72>
- Kantzow, Th. (2005). *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, K. Gołda (tłum.), T. Białecki & E. Rymar (oprac.), t. II. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Kochan, M. (2019). Komunikacja kryzysowa jako czynnik rozwoju kryzysu. Crisis communications and potential intensification of crisis. *Kultura – Media – Teologia*, 39, 8–31.

- Krakewitz, B. (1618). *Christliche BegengnußPredigt Am Tage der Fürstlichen Begrebnuß den 19 Martii Anno 1618, alß des ... Herrn Philipsen des Andern Hertzogen zu Stettin Pommern ... Leichnam zu Alten Stettin beygesetzt ... worden Gehalten ... zu Greiffswald in S. Nicolai Kirchen doselbst Durch Bartholdum Krakewitz, der H. Schrift D. und der Pommerschen Kirchen Wolgastischer Regierung Superintendenten.* Greiffswald: Segebad.
- Krakewitz, B. (1625). *Drey Christliche Klag- und Trost-Predigten Bey unterschiedlicher Translocation, und endtlicher bestettigung der Fürstlichen erbleichten Leiche Des ... Herren Philippi Julii, Hertzogen zu Stettin Pommern ... Gehalten durch Bartholdum Krakevitzen, der heiligen Schrift Doctorn, Professorn bey der Universitet Greiffswald.* Greiffswaldt: Witte.
- Maćkiewicz, J. (2020). Ramy interpretacyjne jako narzędzie badań medioznawczych. *Studia Medioznawcze*, 21(3), 615–627. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2020.3>
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia. (2000). Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Reutz, D. (1618). *Iusta Philippica Das ist Drey Christliche Leichpredigten Gehalten bey der Fürstlichen Leiche und Begrebnuß des ... Fürsten unnd Herrn Herrn Philippi II. Hertzogen zu Stettin Pommern ..., Durch M. Davidem Reutzium, Fürstlichen Alten-Stettinscher HoffPredigern. Sampt beygefügter verzeichniß der LeichProcession und Begrebnuß wie dieselbe den 19. Martii angestellt und gehalten worden.* Alten Stettin: Rhetische Druckerey, Landtrachtinger.
- Riccus, J. (1603). *Eine Bußpredigt uber den tödtlichen abgang Des Durchleuchtigen ... Herrn, Herrn Barnimi X. weiland Hertzogen zu Stettin Pom[m]ern ... Aus dem Sprüchlein Salomonis Proverb. 28. Umb des Landes Sünde willen werden viel verenderung der Fürstenthüme etc. Gehalten in der Fürstlichen Stadt Gartz Domin. XII. Trinitatis Anno 1603. Durch M. Joachimum Riccium, Pastorn und Praepositum daselbst.* Alten Stettin: Rhete.
- Rubenovius, D. (1624). *Vier Christliche Leich und Trostpredigten : Gehalten bey der Fürstlichen Leiche unnd Begräbnis Der ... Frawen Erdmut, Gebornen Marggräffinnen auß Churfürstlichen Stammen zu Brandenburg [et]c. Hertzogin zu Stettin Pommern [et]c. des ... Herrn Johanns Friderici, Hertzogen zu Stettin Pommern ... hinterlassenen Fürstlichen Widwen.* Alten Stettin: Rhete.
- Runge, J. (1560). *Eine Leichpredigt uber dem Begrebnis des Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten und Herrn Herrn Philippen Hertzogen zzu Stetin Pomern, der Cassuben und Wenden Fürsten zu Rügen, Graauen zu Gutzkaw und Herrn zu Lawenburg und Butaw hochlöblicher und seliger gedechtnis entschlaffen im Herrn zu Wolgast Anno 1560, 14 Februarij am morgen vmb die 6 stunde.* Witteberg: Georg Rhawen.
- Runge, J. (1592). *Leichenpredigten gehalten bey der Fürstlichen Leiche und Begrabniss des Durchleuchtigen Fürsten und Herrn, Herrn Ernst Ludwigen Hertzogen zu Stettin, Pommern, der Cassuben unnd Wenden, Fürsten zu Rügen, Gräffen zu Gutzkaw etc.* Gryphswald: Augustin Faber.
- Schleinert, D., & Schneikart, M. (2017). *Zwischen Thronsaal und Frawenzimmer. Handlungsfelder pommerscher Fürstinnen um 1600.* Köln–Weimar–Wien: Böhlau.
- Scholastke, A. (1623). *Des Weylandt Durchleuchtigen und Hochwürdigten Fürsten und Herren Ulrichs Hertzogen zu Stettin Pommern ... Hochseligen Angedenckens. Ehrengedechtniß: Welches ist Des gantzen Vaterlandes Pommern erneutes Thränendechtniß. So beyderseits nach Tödlichem hintrit ... ; Nebst angefügtem Abdruck wie mit der F. Leichen abführung... verfahren worden.* Alten Stettin: Kelnern Druckerey.
- Trygophorus, J. (1625). *Orationes Duae Philippicae funebres, In Luctus Pomeraniae Ducales, Iussu Magnif. Dn. Rectoris, & totius Senatus, habitae in Academia Gryphiswaldensi ... In Exequias ... Dn. Philippi Julii, & Dn. Philippi Secundi, Gll. m.m. Ducum Stetini .... Quorum ille Reverendiß. Wolgasti ... Anni currentis MDCXXV. D. VI. Maii. Cum VI. Februar. ... obdormiisset: Hic vero Celsißimus Stetini ... Anni praeterlapse MDCXXIX. Die XIX. Maii. Cum & ipse antea III. Februarii ... solenni & Ducali Pompa ... sunt impositi, atq[ue] inserti Subiectissimae devotionis, & devotissimae subiectionis ergo a M. Johanne Trygophoro ... Praemissae sunt solennes Intimationes ... Dn. Bartholomaei Batti ... Dn. Friderici Gerschovi. Gryphiswaldi[i]: Albinus.*

- Tworzydło, D. (2017). Procedura zarządzania w kryzysie wizerunkowym w mediach – przeciwdziałanie, reagowanie oraz odzyskiwanie utraconych korzyści. *Studia Medioznawcze*, 3, 77–88. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2017.70.363>
- Tworzydło, D. (2019). Skuteczne zarządzanie w kryzysie wizerunkowym na przykładzie marki Tiger. *Studia Medioznawcze*, 20(1), 1–14. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2019.1.82>
- Ubl, K. (2011). Der kinderlose König. Ein Testfall für die Ausdifferenzierung des Politischen im 11. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, 292, 323–363. <https://doi.org/10.1524/hzhz.2011.0013>
- Wedel, J. (1882). Hausbuch des Herrn Joachim von Wedel auf Krempzow Schloss und Blumberg erbgesessen. J. Bohlen-Bohlendorf (Hrsg.). Tübingen: Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart.
- Widder, E., & Heinemeyer, Ch. (2018). Gefährdete Dynastien und bedrohte Ordnungen. Einführung. In E. Widder, I. Holzward-Schafer, & Ch. Heinemeyer (Hrsg.), *Geboren, um zu herrschen?: Gefährdete Dynastien in historisch-interdisziplinärer Perspektive* (s. 1–22). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Wojcik, K. (2021). Wizerunek i reputacja organizacji: informacyjny i zarządczy potencjał – część I. *Studia Medioznawcze*, 22(4), 1061–1076. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.sm.2021.4.664>
- Wojcik, K. (2022). Wizerunek i reputacja organizacji: informacyjny i zarządczy potencjał – część II. *Studia Medioznawcze*, 23(1), 1154–1170. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.sm.2022.1.682>